

5

РЕЦЕНЗІЇ,
ОГЛЯДИ

Євгенія КОВАЛЬЧУК (Луцьк)

**ІНВЕНТАРІ ОЛИЦЬКОГО ЗАМКУ XVII–XVIII СТОЛІТЬ:
ЗБІРНИК ДОКУМЕНТІВ / ЗІБР. І ПІДГ. ДО ДРУКУ
В. АЛЕКСАНДРОВИЧ. – ЛУЦЬК: ПВД “ТВЕРДИНЯ”, 2007. –
276 с., іл. – (СЕРІЯ “ДЖЕРЕЛА ДО ІСТОРІЇ КУЛЬТУРИ
І МИСТЕЦТВА”. – Т. 1)**

Том інвентарів Олицького замку – знаної волинської резиденції князів Радивилів* – розпочинає видавничу серію “Джерела до історії культури і мистецтва”, присвячену публікації нововіднайдених документальних матеріалів з історії культури та мистецтва України. Документи зібрав і підготував до друку Володимир Александрович, доктор історичних наук, відомий львівський науковець, який вмів і любить працювати з джерелами. Він віднайшов, вивчив і впровадив до наукового вжитку сотні документів. Науковий інтерес дослідника досить розмаїтий. Так, зокрема, у своїх статтях 1990 – початку 2000-х рр. він здійснив публікацію документальних джерел, що стосуються українського сакрального мистецтва, зокрема волинського іконопису, скульптури, малярів XVI–XVIII ст.¹. Учений віднайшов імена невідомих іконописців, дослідив малярські осередки в різних регіонах України і передусім на Волині та в історичному перемишльсько-львівському регіоні. У своїх дослідженнях В. Александрович спирається саме на архівні документи. Його монографії і статті є цінним історіографічним надбанням, оскільки базуються на документальних матеріалах музейних і архівних фондів України, Польщі, Білорусії, Литви, Росії. Він започаткував багатотомну серію “Студії з історії українського мистецтва”².

* Прізвище “Радивил” вживаємо в основаному на українській традиції правопису автора, хоча в літературі частіше використовується версія “Радзивіл” чи “Радзівіл”.

¹ Александрович В. Нові джерельні матеріали до мистецького життя Луцька в першій половині – середині XVIII століття // Волинська ікона: дослідження та реставрація: Наук. зб. мат. XI міжнар. наук. конф., 3–4 листоп. 2004 р., Луцьк. – Луцьк, 2004. – Вип. 11. – С. 116–124; *його ж.* Джерела до історії монументального малярства та іконопису Волині XII–XVI ст. // Родовід. – 1994. – № 8. – С. 20–25; *його ж.* Словник малярів Волині XVI–XVII століть // Волинська ікона: питання історії вивчення, дослідження та реставрації: Наук. зб. мат. V наук. конф., 27–28 серп. 1998 р., м. Луцьк. – Луцьк, 1998. – С. 45–68.

² *Його ж.* Українське малярство XIII–XV ст. (Студії з історії українського мистецтва. – Т. 1). – Львів, 1995. – 200 с.; *його ж.* Львівські малярі кінця XVI століття (Студії з історії українського мистецтва. – Т. 2). – Львів, 1998. – 200 с.; *його ж.*

Комплекс писемних джерел, який подається у рецензованому виданні, розкриває історію Олицького замку впродовж тривалого історичного періоду від середини XVII до кінця XVIII ст. Актуальність подібного видання за рік до виходу збірника обґрунтував Петро Ричков, доктор архітектури з Рівного: "...містобудівні структури привертають увагу ще й своєю еволюційною складовою, пов'язаною з просторовими трансформаціями... у часі. Детальніше дослідження таких трансформацій зазвичай тим складніше, чим триваліший період розвитку. У повній мірі це стосується Олики, зокрема її фортифікацій. Протягом років вони були одним з найважливіших чинників просторової еволюції міста в цілому, а тому з містобудівної точки зору вкрай цікавою може бути спроба конкретизувати визначальні етапи цього процесу відповідно до послідовності і особливостей основних містобудівних акцій, спрямованих на захист міста від можливих воєнних загроз.

З'ясування такої еволюційної логіки, звичайно, має бути пов'язане з врахуванням ширших історичних обставин у контексті наявної першоджерельної бази, без якої неможлива переконлива верифікація висновків. У випадку з Оликою така база, на жаль, вкрай обмежена"³.

Певною мірою цей "джерелознавчий голод" й заповнює видання, яке підготував В. Александрович. Зібрані матеріали – єдина подібна добірка замкових інвентарів для всього волинського регіону: жоден інший з відомих волинських замків, як відзначає автор, не має такої кількості різномірних архівних документів, зокрема інвентарів (с. 6–7).

Варто окремо відзначити: цінність розшуканого й опублікованого фонду рукописних пам'яток визначається насамперед тим, що олицький замковий архів уже давно перестав існувати, отже, подані документи є унікальним комплексом писемних джерел до історії самого замку. В. Александровичу, незважаючи на розпорошеність матеріалів, вдалося віднайти різні документи безперечно замкового походження, які й становлять основу публікації. Це, зокрема, комплекс документів з бібліотеки Польської Академії наук у Кракові, інвентар 1737 р. з колекції Державного архіву Волинської області в Луцьку та недатований інвентар 1790-х рр. зі збірки Волинського краєзнавчого музею, два списки інвентаря 1755 р. Національного історичного архіву Білорусі в Мінську, а також часткові за характером описи, які доповнюють загальну картину і дають змогу познайомитися з особливостями замкового господарства, простежити історію самого замку. Вчений відзна-

Західноукраїнські малярі XVI століття. Шляхи розвитку професійного середовища (Студії з історії українського мистецтва. – Т. 3). – Львів, 2000. – С. 312; Володимир Александрович: Бібліографічний покажчик. До 50-річчя від дня народження / Упор. І. Гирич, В. Кравченко, Я. Федорук; відп. ред. Я. Ісаєвич. – Львів, 2006. – 56 с.

³ Ричков П. Еволюція оборонної архітектури Олики: спроба періодизації // Минуле та сучасне Волині та Полісся. Олика та Радзивіли в історії Волині та України: Мат. XVIII Всеукр. наук.-практ. іст.-краєзн. конф., 25 квіт. 2006 р., м. Луцьк – смт. Олика. – Луцьк, 2006. – Вип. 18. – С. 8–13.

час, що в деяких випадках такі короткі описи зберегли цікаві відомості, не зафіксовані іншими джерелами (с. 7). Стосовно окремих речей замкової збірки виявлені джерела нерідко взаємно доповнюють одне одного, уточнюють викладені відомості.

Відкриває видання вступна стаття “Інвентарі Олицького замку XVII–XVIII століть” (с. 5–45), у якій наголошено на скромному стані вивчення замку. Автор подає історіографію теми й зазначає, що поряд зі знаними 80 років тому частково впровадженими до наукового вжитку окремими інвентарями XVII–XVIII ст. (Станіслав Томкович) віднайдено обширний комплекс нових описів. Це, зокрема, інвентарі XVIII ст., які стосуються історії замкового господарства, переліки окремих груп замкового майна XVIII і рубежу XVIII–XIX ст. Серед нововіднайдених матеріалів виняткове місце посідають два істотно відмінні в деталях списки інвентаря 1755 р. та свідчення стосовно руйнувань, які вчинили в замку російські війська 1764 р., коли інтер’єри з усім їхнім облаштуванням знищено дощенту: віднайдений у Мінську опис врат дає докладне уявлення про стан замку перед руйнуванням, а водночас пропонує низку цікавих дотичних переказів. Зібрані воедино, всі ці джерела істотно розширюють комплекс матеріалів до вивчення одного з найцікавіших замків Волині, ілюструють окремі не відомі досі важливі аспекти його історії, забезпечуючи надійну документальну основу вивчення як самої пам’ятки, так і замкового господарства Волині загалом. Цінність опублікованих документів визначає ще й те, що найстаріші з них стосуються уже давно втраченого архітектурно-мистецького ансамблю XVI–XVII ст., який у середині XVIII ст. фактично замінила нова споруда. Інвентарі є унікальним джерелом відомостей про радикально перебудований і внаслідок цього безслідно знищений старіший архітектурний комплекс.

В. Александрович визначив причини укладення інвентарів, а саме: зміни власників і викликаний ними рух майна, перехід господарства під догляд нового управителя, передача окремих груп речей до замку чи видачі з нього, інше. Це підказало висновок, що “як повних, так і часткових інвентарів замку та замкового майна поставало чимало, й віднайдене досі є лише вочевидь скромнішою їх частиною” (с. 10). Дослідник розкриває цінність віднайденого архіву, що підсилюється, як уже відзначалося, докорінною перебудовою замкового комплексу у XVIII ст. Розшукані описи “виявляються єдиним доступним нині систематичним джерелом до найраніших періодів історії однієї з найважливіших магнатських резиденцій Волині, українських замків загалом. Зрештою, вони також подають найповніші як дотепер відомості і про чергові перебудови самого замку та окремих частин його ансамблю. Попередньо опрацьовані матеріали дають також певні відомості про мистецьке життя Олики та середовище зайнятих при місцевій резиденції майстрів” (с. 10–11). Професійний інтерес автора, який займається вивченням пам’яток мистецтва, виявився у виокремленні в аналізі окремих зразків релігійного малярства і скульптури.

Інвентарі XVII–XVIII ст. подають комплекс матеріалів до історії забудови Олицького замку від середини XVII до кінця XVIII ст. Описи вимальовують зовсім інший, досі не відомий, образ замку, хронологію його розвитку, розширюють вибудоване за поодинокими збереженими ансамблями поширене уявлення про замкові комплекси українських земель загалом. У літературі вони традиційно подаються як муровані. Однак виявляється, що навіть для XVII, а почасти ще й XVIII ст. цілком муровані замкові ансамблі нехарактерні. Їхню невід’ємну частину складала різнорідна дерев’яна забудова (с. 44).

В. Александрович відзначив: “Зіставлення збережених описів Олицького замку на конкретному матеріалі свідчить, що лише на середину XVIII ст. із докорінною зміною історичної ситуації, коли остаточно втратило значення оборонне будівництво, стала відходити й неодмінна досі дерев’яна складова замкових ансамблів. В Олиці це історичне явище остаточно закріпила перебудова середини XVIII ст. Й саме тоді постав той мурований Олицький палац у традиціях замкового будівництва XVIII ст., який і дійшов до нашого часу. Він природно фіксує цей останній етап існування резиденційного ансамблю. Раніші відрізки його історії нині збережено вже тільки в описах, що закономірно наголошує на винятковій важливості цих матеріалів. Проте назагал таких джерел до історії української культури існує уже небагато, і досі вони мало потрапляли в поле зору дослідників й усе ще не посіли належного місця в комплексі знань з української історії. Поширені побіжного характеру уявлення про замки здебільшого ґрунтуються на нечисленних збережених пам’ятках, які нерідко, як у випадку Олики, є пізніми видозмінами історичних ансамблів або ж лише їх збереженими мурованими частинами” (с. 44).

Аналіз опрацьованих дотепер замкових інвентарів порушує цілу низку наукових проблем – як історично-архітектурних, так і джерелознавчих. Так, зокрема, певні характерні риси збережених текстів описів дозволяють говорити про достовірність віднайдених списків документів як історичного джерела. Публіковані інвентарі Олицького замку XVII–XVIII ст. дають конкретні приклади своєрідності цієї групи джерел і засвідчують необхідність її належного врахування при археографічній та пошуково-дослідницькій роботі з унікальними джерельними свідченнями. Зіставлення різних інвентарів дає змогу зробити висновок про джерельну достовірність самих списків (інвентарі 1681, 1686 та 1755 рр.). Дослідник розкриває не лише проблеми списків та копій, а й укладання самих інвентарів, роблячи акцент на різному баченні тих же об’єктів різних укладачів-сучасників. Цілком винятковий в археографії характер має наведення величезної кількості різночитань двох списків інвентаря 1755 р., які зберігаються в Головному архіві давніх актів у Варшаві та Бібліотеці Польської академії знань і Польської академії наук у Кракові (с. 115–155). Для не такого вже й великого за обсягом тексту (дещо більше двох аркушів) відзначено 1664 різночитання, яких на багатьох сторінках публікації нараховується по декілька десятків (рекордною виявилася

с. 127, де їх виявлено аж 69). Цілком погоджуємось із висновком В. Александровича, що зазначені моменти критики олицьких замкових інвентарів як історичних джерел висувають цілком нові й навіть несподівані на тлі дотеперішнього стану джерелознавства аспекти опрацювання та інтерпретації відповідного комплексу писемних джерел. Саме в новизні отриманих результатів і полягає значення публікованих інвентарів Олицького замку XVII–XVIII ст.

Розділ “Документи” включає 25 інвентарів у хронологічних межах від 1653 до 1803 рр. (с. 49–253). Документи різні за обсягом – від одного до кількох десятків аркушів. Надруковані мовою оригіналу, тобто польською. За змістом це різного роду документи, а саме: опис гармат 1653 р. (найраніший з-поміж публікованих), інвентар та реєстр військового спорядження 1681 р., інвентар 1686 р., реєстр цейхгаузу та амуніції 1692 р., невеликий реєстр дорогоцінностей, відправлених до Саксонії 1730 р., ревізія срібла 1732 р., опис Олицького замку, укладений 8 липня 1681 р. Інвентар 1737 р. зосереджує увагу на комплексі господарських будівель, а потім палацу. Він є останнім описом перед докорінною перебудовою ансамблю в середині століття. Реєстр скла, виданого з Несвіжа до Олики, подає один зі шляхів поповнення замкового майна (с. 26). Серед нових важливих знахідок – значний за обсягом реєстр скарбниці, укладений 4 квітня 1794 р. Окрему групу становлять найпізніші інвентарі другої половини XVIII – XIX ст., які подають цікаві матеріали про тогочасний стан замку та окремі уточнення до раніше поданих відомостей (наприклад, про замковий театр), а також описи архітектурного ансамблю, інтер’єрів, окремих елементів їх облаштування.

Опублікований комплекс інвентарів Олицького замку подається в максимальному наближенні до оригіналів. Наприкінці книги вміщені покажчики власних імен (с. 254–256) і географічних назв (с. 257–259), перелік ілюстрацій і самі ілюстрації – 18 світлин (с. 262–272), серед них зображення Олицького замку (фото з природи й поштівки), портрети представників родини Радивилів, ін. Окремі з них публікуються вперше. У цьому контексті нам видається, що доречно було б вказати про це, а також подати інвентарні номери музейних експонатів, адже вони теж є джерелом до вивчення історії замку.

На добре слово заслуговує й поліграфічна культура видання, зокрема цікаво вирішені обкладинка та знак серії (автор Федір Лукавий).

Видання інвентарів Олицького замку здійснив Волинський краєзнавчий музей спільно з Інститутом українознавства ім. І. Крип’якевича НАН України та кафедрою україністики Варшавського університету. Збірник видруковано за сприяння Генерального консула Республіки Польща в Луцьку Войцеха Галонзки.

Загалом, рецензоване видання є важливим доповненням сучасного джерелознавства з історії замкового будівництва, культури і мистецтва України й одним із виявів притаманного останнім десятиліттям пошкваллення у студіях над джерельними матеріалами до історії Волині.